

משאבים, תפיסת לחץ, התמודדות והסתגלות בקרב רווקות פלסטיניות בישראל

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת :

כמיליה אברהם

היחידה ללימודים בין-תחומיים

התוכנית ללימודי מגדר

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

כסלו, תש"פ

רמת-גן

תקציר

מוסד הנישואין וחיי משפחה הינם תופעה אוניברסאלית. למרות השונות שחלה על מוסד הנישואין, הוא עדיין נחשב, ברוב התרבויות, כמוסד נעלה ומועדף על מצב הרווקות. כתוצאה מתפיסה הגמונית זו, הרווקות חוות תסכולים ולחצים מגוונים. חלקם אישיים וחלקם כתוצאה מציפיות החברה מהן להתחתן ולהקים משפחה. בחברה הערבית שהיא לרוב מסורתית, סמכותנית ופטריארכלית, חוויית הרווקות מלווה במגוון של לחצים חברתיים ומשפחתיים ובהרבה תסכולים הקשורים למבנה החברה ולמאפיינים הפסיכו-תרבותיים של חבריה. על אף העלייה הניכרת בשיעור הרווקות הערביות בעולם הערבי ובקרב הפלסטינים בישראל, הספרות המחקרית דלה. אך הספרות הקיימת מראה כי חווייתן מורכבת ובעלת השלכות נפשיות שליליות, כתוצאה מהיעדר לגיטימציה לקשר רומנטי, קשר מיני, ואימהות מחוץ למסגרת נישואין, מהתיוג החברתי שהן חוות והמשטור המופעל עליהן. עם זאת, קיימת עדות כי יש כאלה שנהנות מחיי הרווקות ומממשות את עצמן למרות מבנה חברתי זה.

מחקר זה בחן את מצב הרווקות הפלסטיניות בישראל כמצב חיים מלחיץ ומתמשך ובחן את מקורות הלחץ הנתפס, דרכי ההתמודדות, והסתגלותן של הרווקות בארבעה תחומים: הסתגלות רגשית, עם המשפחה, אישית וחברתית. במסגרת המחקר בחנו את הקשר בין נתוני הרקע של הרווקות ומשאביהן לבין מידת הלחץ הנתפס, דרכי ההתמודדות והסתגלותן.

מודל המחקר הוא מערכתי ומבוסס על מודל הלחץ של לזרוס ופולקמן (Lazarus & Folkman, 1984) בשילוב עם המודל של ברז'ו וגילה (Berjot & Gillet, 2011) הממוקד באנשים מתויגים חברתית, ונשען על הספרות הפמיניסטית שחקרה את חייהן של נשים ערביות ועל הספרות שחקרה את המאפיינים התרבותיים של החברה הערבית.

במחקר הנוכחי נשאלו חמש שאלות מרכזיות:

- 1) מהן תפיסותיהן של רווקות פלסטיניות בישראל על חייהן כרווקות? כיצד הן מתמודדות עם אתגרי ולחצי הרווקות, וכיצד הן מסתגלות לחיי הרווקות?
- 2) האם ימצאו קשרים בין משתני המחקר לבין מידת הלחץ הנתפס בקרב רווקות פלסטיניות בישראל?
- 3) מהם הגורמים המסבירים את השונות במידת הלחץ הנתפס בין הרווקות?
- 4) אילו קשרים קיימים בין נתוני הרקע של הרווקות ומשאביהן, לבין דרכי ההתמודדות והסתגלות שלהן?
- 5) האם קיימים פרופילים שונים בהתמודדות של הרווקות משתתפות המחקר?

שיטת המחקר היא משולבת: כמותית ואיכותנית, כאשר המתודה הכמותית היא המובילה ואשר כללה שאלון מורכב הבודק את הקשרים בין המשתנים הבלתי תלויים: נתונים אישיים ודמוגרפיים, תחושת קוהרנטיות, תמיכה חברתית, ערכים מסורתיים, לבין התלויים: לחצים ברווקות והסתגלות רגשית, הסתגלות עם המשפחה, הסתגלות אישית, והסתגלות חברתית. היות ומודל המחקר מערכתי, אינטגרטיבי ורב-ממדי, המשתנים התלויים הינם תלויים במשתנים הבלתי תלויים וכן בינם לבין עצמם, כך שמידת ההסתגלות בתחומים השונים תלויה במשתנים הבלתי תלויים וגם במידת הלחץ הנתפס – משתנה תלוי. המשתנה התמודדות עם לחצי הרווקות נבחר כמשתנה מתווך.

השאלון כלל גם חמש שאלות פתוחות שנותרו על פי הניתוח התמטי. השאלון הועבר ל-197 נשים בגילאים 25-65 משלוש הדתות: נוצריות, מוסלמיות ודרוזיות, ומרקעים סוציאקונומיים מגוונים. גיוס הרווקות היה בדרך של כדור שלג. בנוסף לשאלות הפתוחות בשאלון, החלק האיכותני כלל ראיונות עומק עם 20 רווקות. תוכן הראיונות נותח באופן איכותני ותרם לבניית שאלון ההתמודדות ולהתאמת שאלון תפיסת הלחץ וההסתגלות. תוצאות המחקר האיכותני מראות שרווקות חוות מגוון לחצים חברתיים ומשפחתיים וכן לחצים כתוצאה מתסכולים אישיים הנגרמים מאי יכולת להשיג אינטימיות, זוגיות ואימהות מחוץ למסגרת נישואין. הניתוח הכמותי מראה שמידת הלחץ הנתפס עולה עם הגיל, וכאשר לרווקות יש פחות תחושת קוהרנטיות והן מקבלות פחות תמיכה משפחתית. ראוי לציין שמידת הלחץ הנתפס גם עולה כשהאב נוכח בחיים וגם כשהרווקות היו בקשר אינטימי. נתונים אלה מראים שהשגת קשר אינטימי עלולה להיות מלווה בעליית הלחץ הנתפס. באשר להתמודדות הרווקות עם לחצי הרווקות, תוצאות המחקר הראו ארבע דרכי התמודדות. שתיים מהן בהלימה עם המודל של לזרוס ופולקמן (Lazarus & Folkman, 1984): התמודדות ממוקדת ברגש והתמודדות ממוקדת בבעיה. בנוסף, התגלו שתי דרכי התמודדות הנגזרות מהחוויה החברתית והתרבותית המורכבת והממושכת של הרווקות הערביות: התמקחות והתפייסות עם הפטריארכיה והמסורת והתמודדות דרך מימוש עצמי. שלוש מדרכי ההתמודדות (ממוקדת רגש, ממוקדת בעיה, והמתמקחת ומתפייסת) היו קשורות באופן חיובי עם תפיסת הלחץ. לעומתן, התמודדות דרך מימוש עצמי הייתה קשורה באופן שלילי עמו. קשר זה יכול להעיד כי מימוש עצמי מתאפשר כשהלחץ הנתפס נמוך, או לחילופין, מידת הלחץ הנתפס יורדת כשהרווקות פועלות למימוש עצמי.

עוד נמצא שהרווקות משתמשות במקבצים שונים של דרכי התמודדות (דפוסים או פרופילים): אותרו ארבע קבוצות של רווקות שכל אחת משתמשת בדפוס התמודדות שונים. הקבוצות נבדלות בגיל, במידת הלחץ הנתפס שלהן ובהסתגלותן במדדים השונים. שלוש הקבוצות הצעירות עם ממוצע גיל 33, 37 ו-40 ממוקדות בעיקר במימוש עצמי, אבל ככל שהגיל עולה, הן משתמשות בנוסף בשאר דרכי ההתמודדות. כך שקבוצת גיל הארבעים משתמשת בארבע דרכי ההתמודדות גם יחד. בקבוצה המבוגרת יותר, עם ממוצע גיל 51, חל שינוי מהותי בדרכי ההתמודדות. בגיל הזה, התמודדות ממוקדת בבעיה (השגת זוגיות) דועכת, המימוש העצמי פוחת, וחלה עליה דרמטית בהתמודדות מתמקחת ומתפייסת.

משתנה התוצאה – הסתגלות הרווקות – נבחן בארבעה מישורים: הסתגלות רגשית, חברתית, אישית והסתגלות עם בני המשפחה. כל המישורים נמצאו מוסברים באחוזים גבוהים על ידי משתני הרקע, המשאבים, תפיסת הלחץ וההתמודדות, וכך מתקבל תוקף למודל המחקר. ההסתגלות הרגשית נמצאה, כצפוי, קשורה עם התמודדות ממוקדת ברגש: רווקות שמתמודדות בדרכים ממוקדות ברגש הן פחות מסתגלות מבחינה רגשית. הסתגלות עם בני המשפחה הייתה קשורה באופן חיובי עם תמיכת המשפחה ועם התמודדות מתמקחת ומתפייסת, אך לא על חשבון המימוש העצמי והקוהרנטיות. הסתגלות אישית, כצפוי, הייתה קשורה עם התמודדות דרך מימוש עצמי, והייתה גבוהה בקרב הרווקות שהגיעו לסיפוק מחייהן האישיים. כמו כן, ההסתגלות החברתית הייתה קשורה גם היא באופן חיובי עם מימוש עצמי וכן קשורה בקשר חיובי חזק עם תמיכת הרקע.

התוצאות מראות שחויית הרווקות מוסברת על ידי מערכת מורכבת של משתנים הכוללת גורמי רקע ונתונים אישיים, תפיסת לחץ ודרכי התמודדות למיניהן, והסתגלות במישורים שונים, שביניהם מתקיימים קשרים מורכבים ורב כיווניים.

יתרונות המחקר מתבטאים בכך שלראשונה, חוויית הרווקות נבדקת מתפיסה מערכתית (systemic) ולא רדוקציוניסטית (reductionist) הכוללת את מירב המשתנים הקשורים לחוויית הרווקות: משתני רקע, משאבים, תפיסת לחץ, התמודדות והסתגלות. ככל הידוע לנו לא היה מחקר שכלל, בו-זמנית, מספר כזה של משתנים. בנוסף, המחקר נערך לפי מתודה משולבת: איכותנית וכמותית, שאפשרה לנו למדוד באופן מספרי את הקשרים בין המשתנים ואפשר לנו גם לתאר באופן איכותני את המשתנים ואת הקשר ביניהם. שילוב שתי המתודות, המשלימות אחת את השנייה, מפחית את החסרונות של כל מתודה בנפרד.

למחקר יש תרומה בהבנה מעמיקה של תופעת הרווקות כסוגיה תיאורטית פסיכולוגית וחברתית בקונטקסט התרבותי של הפלסטינים בישראל; בכך המחקר הנוכחי חשוב וייחודי בהשוואה לספרות הענפה המדברת על הרווקות במערב. הממצאים תרמו להרחבתו של מודל ההתמודדות עם לחץ של לזרוס ופולקמן (Lazarus & Folkman, 1984) בהקשר התרבותי. המחקר גם מציע שאלונים חדשים מותאמים לחברה הערבית שיעזרו במחקרים עתידיים בנושא.

בהיותו מבוסס על דיווח עצמי (self-report) המחקר הנוכחי נגוע בחסרונות המחקרים של דיווח עצמי, כמו רציה חברתית, הכחשה, עיוותי זיכרון, ביישנות, צורך אישי של הרווקות, ומצב הרוח שלהן בעת מילוי השאלון או הראיון. הדגימה נעשתה לפי שיטת דגימת כדור השלג, דבר המפחית את תוקף הייצוג של המדגם. למחקר עתידי, אנו ממליצים לערוך מחקר אורך עם רווקות, ולכלול במדגם בני משפחה: הורים, אחיות ואחים על מנת להעריך את חוויית הרווקות מנקודת ראות האחרים המשמעותיים. אנו מציעות לערוך מחקר על רווקות שהתחתנו בגיל מאוחר, למשל מעל גיל 40, כך שניתן להעריך את חוויית הרווקות מהמצב החדש של אישה נשואה.